

University of Groningen

Bij een feestrede van F. Bolkestein

Voerman, Gerrit

Published in:
Socialisme en Democratie

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
1998

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Voerman, G. (1998). Bij een feestrede van F. Bolkestein: over hybris en historie. *Socialisme en Democratie*, 55(4), 176-179.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Bij een feestrede van F. Bolkestein *Over hybris en historie*

GERRIT VOERMAN

Historicus

'De geschiedenis van het Nederlandse liberalisme en van de vvd is, dat zullen vriend en vijand toegeven, een succesverhaal,' aldus vvd-leider Bolkestein eind januari bij de viering van het vijftigjarig bestaan van zijn partij. Hij sprak deze jubelende woorden uit bij de presentatie van het boek *Liberalen onder één dak*, dat was geschreven door zijn partijgenoot H.J.L. Vonhoff.¹ Het is frappant hoe de intellectueel Bolkestein zich op het verjaardagsfeest van zijn partij liet meeslepen in de liberale overwinningstroes. Natuurlijk hoeft een bij zo'n gelegenheid als *Festredner* ingehuurd partijleider zijn uitgelaten achterban niet te vermoeien met een zware, doorwrochte analyse vol nuances, maar het is iets anders om de feestvreugde te vergroten door een loopje te nemen met de geschiedenis. *Noblesse oblige*; zeker in het geval van Bolkestein, die sommige voormalige politieke tegenstanders in historisch opzicht nog wel eens de maat wil nemen. In het onderstaande zullen enkele kanttekeningen worden gemaakt bij de liberale *success story* van Bolkestein.

Stijgende opiniecijfers

Het is opvallend hoe kort van memorie de leider van de vvd is wanneer hij de trompet laat schetteren over de huidige positie van zijn partij. Nog niet zo lang geleden, in de jaren tachtig, stond de vvd er slecht voor. Na de klinkende zege onder leiding van Nijpels in 1982 (36 zetels) boerden de liberalen lange tijd achteruit. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1986 en 1989 verloor de partij resp. negen en vijf zetels. Begin 1990 stond de vvd in de peilingen op zestien zetels. Hoe ernstig de zaak was, bleek bij de gemeenteraadsverkiezingen in maart van dat jaar: de vvd verloor opnieuw zwaar. In deze crisissfeer moest politiek leider Voorhoeve het veld ruimen voor Bolkestein. Onder zijn aanvoering boekte de vvd bij de Statenverkiezingen van 1991

voor het eerst sinds bijna tien jaar weer (een zeer bescheiden) winst. Hiermee was overigens niet meteen Bolkesteins positie gevestigd. Toen in het voorjaar van 1991 Wiegelt vanuit Friesland liet weten op termijn weer beschikbaar te zijn

voor een baan in de landelijke politiek, toonde Bolkestein zich bereid plaats te maken: van hem mocht de Friese Commissaris van de Koningin 'nog liever vandaag dan morgen' zijn rol als politiek leider overnemen.²

De electorale oogst voor de vvd kwam in 1994: zowel bij de verkiezingen voor de gemeenteraden als die voor de Tweede Kamer boekte de vvd grote vooruitgang. In de Kamer heeft de partij momenteel 31 zetels – nog altijd vijf minder dan toen Nijpels de vvd de grootste zege uit haar geschiedenis bezorgde, maar naar verwachting zal de vvd deze historische uitslag in mei gaan overtreffen.

Is deze kleine excursie in de recente geschiedenis van de vvd bedoeld om afgunstig een smet te werpen op de flonkerende positie die de partij momenteel in de peilingen inneemt? Geenszins. Het wil alleen maar het betrekkelijke illustreren van een verkiezingsuitslag – uiteraard niet wat betreft de vorming van het landsbestuur voor de daaropvolgende jaren, maar wel als piëdestal om de hedendaagse liberale superioriteit op te laten rusten. Zo gewonnen, zo geronnen – dit spreekwoord lijkt volop van toepassing in het tijdperk van de steeds losser wordende bindingen tussen kiezers en partijen. Of om het anders te zeggen: 'vandaag ik, morgen jij'.

Ideologische superioriteit

De 'kracht van het moderne liberalisme' komt volgens Bolkestein echter niet alleen tot uitdrukking in de komende klinkende electorale overwinningen, maar veel meer nog in de ideologische superioriteit

van deze stroming. Een bewijs daarvoor ziet de vvd-leider in het feit dat de PvdA haar beginselen op sterk water heeft gezet, zo memoreerde hij op het partijfeest. Al vaker plaatste Bolkestein de sociaal-democratie en de christen-democratie – als 'minder fortuinlijke politieke stromingen' – in de hoek. Begin 1996 zag de liberale partijleider zelfs het einde van de christen-democratie naderen. In één adem nam hij in dit onheilsscenario ook D66 mee. 'Voor hen is geen structurele plaats in het politieke landschap op de langere termijn', zo voorspelde hij.³ Voor de sociaal-democratie was die toekomst er volgens Bolkestein nog wel – verrassend genoeg overigens, want eind 1994 had hij in België van deze stroming in haar traditionele vorm zo ongeveer al de ondergang aangekondigd.⁴

In zijn absolute oordeel over deze ideologische concurrenten schiet het historisch besef van de liberale voorman tekort, terwijl hij toch beter zou moeten weten. De afgelopen decennia hebben de hoofdstromingen in de recente politieke geschiedenis elkaar afgelost als dominerende factor. Zo zou men de jaren zeventig kunnen typeren als sociaal-democratisch. Niet alleen vanwege het kabinet-Den Uyl, maar vooral ook omdat het de sociaal-democraten en hun ideeën waren die de toon zetten in het publieke debat. De 'maakbaarheid van de samenleving' stond hierin centraal. Bolkestein heeft zelf deze monocultuur in de publieke opinie aan den lijve ervaren. Het 'eenzijdige heersende opinieklimaat' in Nederland bracht hem ertoe zijn buitenlands verblijf te beëindigen, lid te worden van de vvd, de actieve politiek in te gaan en een bijdrage te leveren aan de bestrijding van die eenzijdigheid.⁵

Bolkestein moest echter nog enige tijd geduld oefenen, want het volgende decennium was voor de christen-democraten. De kabinetten-Lubbers waarin het CDA domineerde en waarbij de vvd (inclusief Bolkestein) mocht aanschuiven, poogden een hervorming van de verzorgingsstaat door te voeren. De uitvoering van deze reconstructie had zonder meer liberale trekken, maar de christen-democratische gedachte van de 'verantwoordelijke samenleving' leverde hiervoor de ideologische legitimatie. Bovendien tamboereerde het CDA in deze tijd op het 'maatschappelijk middenveld' – een ander christen-democratisch stokpaardje – dat meer ver-

antwoordelijkheid moest dragen.

De jaren negentig vormen het liberale decennium, daarin heeft Bolkestein zonder enige twijfel gelijk – er zullen ook weinigen zijn die hierover met hem de degens willen kruisen. Door allerlei oorzaken, zoals de aanhoudende crisis van de verzorgingsstaat, de individualisering en de ondergang van het Oost-Europese staatsocialisme bepalen nu liberale ideeën het maatschappelijke discours. Gezien de ontwikkelingen in het verleden zal de huidige politieke constellatie echter ook geen eeuwig leven beschoren zijn. Ongetwijfeld zal in de toekomst het moment aanbreken waarop de huidige dienstdoende ideologie wordt afgelost. Om in de zegeroes van de deze hoogtijperiode andere stromingen min of meer voor dood en begraven te houden, getuigt niet van besef van de historische ontwikkelingsgang.

Liberale niet resistent voor de tijdgeest

De afgelopen decennia hebben dus elk een min of meer dominante ideologie gekend. Deze overheersing ging vaak samen met een sterke electorale positie van de partij die deze opvattingen uitdroeg. In beide fenomenen kwam de tijdgeest tot uitdrukking – een tamelijk ongrijpbaar verschijnsel waarvan evenwel een paar kenmerken onomstreden zijn, namelijk dat deze nooit helemaal hetzelfde blijft en vrijwel niemand geheel onberoerd laat. Zo is de PvdA evenals andere politieke partijen in deze tijd onloochenbaar beïnvloed door de opgang die het marktdenken heeft gemaakt. Bolkestein ziet in deze 'ideologische terugtocht' van de sociaal-democraten een overtuigend bewijs van de liberale kracht. Dit is op zichzelf niet geheel onjuist; het zou overigens ook onverstandig zijn voor een partij als de PvdA om zich volledig van de tijdgeest af te scherm. Een potentiële regeringspartij dient over realiteitszin te beschikken, zoals de sociaal-democratie in de jaren tachtig met veel pijn en moeite heeft moeten ervaren.

Bolkestein lijkt echter over het hoofd te zien dat zijn vvd in het verleden evenzeer gevoelig is geweest voor de heersende politiek-ideologische mores. Om een nog niet verjaard voorbeeld te noemen: het *Liberaal Manifest*, opgesteld onder leiding van W.J. Geertsema in 1981 als officiële toelichting bij het beginselprogramma van de vvd van 1980 en als

1. H.J.L. Vonhoff, *Liberale onder één dak. VVD: 50 jaar liberale vereniging*, Den Haag, 1998.

2. NRC Handelsblad, 15 mei 1991.

3. Zie de Volkskrant, 22 april 1996.

4. F. Bolkestein, 'Hoe liep de weg naar

paars? in: P.G.C. van Schie, red., *Tussen polarisatie en paars. De 100-jarige verhouding tussen liberalen en socialist in Nederland*, Kampen, 1995, 174-180. Daarbij suggereerde Bolkestein dat de PvdA met het omarmen van het adagium

'meer markt en minder overheid' zich in principeel opzicht weinig meer zou onderscheiden van de liberalen.

5. Zie F. Bolkestein, *De Engel en het Beest*, Amsterdam, 1990, 11-13.

zodanig nog steeds geldig.⁶ In dit partijdocument wordt het overboord gaan van allerlei ballast in de jaren zestig van harte toegejuicht: 'wij kregen de toeschietelijke maatschappij – en die spreekt liberalen aan'. Deze opvatting was gebaseerd op een positief, optimistisch mensbeeld, dat gepaard ging met een actieve overheid. 'Politieke vrijheid heeft niet automatisch geleid tot de emancipatie van allen. De staat moet de emancipatie actief bevorderen.' Op velerlei wijze moest de overheid de ontplooiing van het individu stimuleren, waarbij men ervan uit leek te gaan dat wanneer de mens de gelegenheid wordt geboden om zich te ontwikkelen, hij daarvan gebruik zal maken. Met name op het terrein van onderwijs, cultuur, sport, vorming, emancipatie van vrouwen en culturele minderheden was een 'voorwaardenscheppende' overheid gewenst.

Het *Liberaal Manifest* zei nadrukkelijk niet de maakbaarheid van het menselijk geluk na te streven. 'Een politiek die beoogt werkelijke vrijheid voor allen te scheppen, kan ook voeren tot verstikking van die vrijheid.' Niettemin was het eveneens aangestoken door de optimistische, hemelbestormende aspiraties die in de jaren zestig en zeventig opgeld deden in de Nederlandse politiek.

Niet alleen de PvdA beschikt over een verouderde beginselverklaring, deze toelichting bij het beginselprogramma van de vvd is officieel ook nog altijd van kracht. Het is daarmee het levende bewijs voor de ideologische vatbaarheid van de vvd voor de tijdgeest, net zo als andere stromingen tegenwoordig gevoelig zijn voor bepaalde elementen uit het liberale gedachtegoed. Gezien de gewijzigde opstelling van de huidige vvd lijkt er met deze vigerende maar gedateerde toelichting sprake van wat 'onverwerkt verleden': een aanpassing aan de huidige opstelling is wellicht geboden. Of in een eventueel vernieuwd beginselprogramma de door Bolkestein gewenste verwijzing naar het christendom wordt opgenomen – in 1980 uit het beginselprogramma van de vvd geschrapt maar in 1994 door haar politiek leider weer bepleit omdat een heroriëntering op christelijke waarden de 'op drift geraakte' maatschappij meer samenhang zou kunnen geven⁷ – is de vraag. Alleen al het feit dat Bolkestein de wenselijkheid oppert, toont echter aan dat enkele essentiële elementen uit de ideologische inboedel van de door hem afgeschreven christen-democratie kennelijk

een grote vitaliteit hebben en zelfs het liberalisme in zijn hoogtijperiode van pas komen.

Liberalisme besmet woord

Dat Bolkestein in 1998 het liberalisme uitroept tot de moderne en succesvolle politieke stroming is te begrijpen – althans wanneer hij zich tot dit moment beperkt. Minder begrijpelijk is het daarentegen wanneer hij – waarschijnlijk overmoedig door de huidige euforie – met terugwerkende kracht het verleden van het Nederlandse liberalisme tot succesverhaal uitroept. De geschiedenis van de vvd wordt daarbij min of meer heilig verklaard: 'voor liberalen zijn er geen ernstige zonden te bekennen, geen pijnlijke dwalingen te verdoezelen, geen vreemde koerswijzigingen te verklaren'.

Natuurlijk kan het liberalisme op grote prestaties bogen, wellicht meer dan andere stromingen. Het is echter wat hachelijk om een politieke partij aan het einde van de twintigste eeuw op eenduidige, ondubbelzinnige wijze te verbinden met voorgangers die één à anderhalve eeuw geleden onder dezelfde naam in een geheel andere politieke en maatschappelijke context actief waren.⁸ Maar ook om andere redenen is het de vraag of de vvd alleen op grond van nominale overeenkomsten aanspraak kan maken op de gehele liberale erfenis. Met name wat betreft de nalatenschap van de sociale liberalen ligt dat genuanceerd. In genealogisch opzicht, gerekenend langs de lijn van de partijorganisatorische stamboom, duiken ook andere pretendents op, zoals bijvoorbeeld de PvdA via de vrijzinnig-democratische tak.

Los van de netelige kwestie aan wie of aan welke partij de liberale erfenis nu in welke mate toekomt, dient men niet de ogen te sluiten voor de minder florissante perioden die het liberalisme heeft doorgemaakt en die dus ook deel uitmaken van die erfenis. Uitgerekend bij het vijftigjarige bestaan van zijn partij gaat Bolkestein eraan voorbij dat ten tijde van de oprichting van de vvd het liberalisme een beladen begrip was. 'Liberalisme was verdacht en leek "uit", zo beschijft de liberale historicus Westers de politieke stemming na de Tweede Wereldoorlog.⁹ De Partij van de Vrijheid (PvdV), die in 1946 de Liberale Staatspartij verving, zag expliciet af van de aanduiding 'liberaal' vanwege het feit dat deze term wel erg belast was door de economische crisis van

6. *Liberaal Manifest*, Den Haag, 1982.

7. Zie NRC-Handelsblad, 5 maart 1994.

8. Zie J. de Beus, 'Oorsprong en wederkeer van de liberalen', in: J. de Beus,

J. van Doorn en P. de Rooy, *De ideologische driehoek. Nederlandse politiek in historisch perspectief*, Den Haag, 1996, 56; zie ook E.H. Kossmann, 'Kenmerken van

het Nederlandse liberalisme', in: *Jaarboek 1992 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1993, 222-229.

de jaren dertig en het door de liberalen gepropageerde recept van staatsonthouding. Voor partijleider Stikker, twee jaar later één van de *founding fathers* van de vvd en daarmee een voorganger van Bolkestein, zou het weglaten van het woord liberaal een *conditio sine qua non* zijn geweest voor het aangaan van het leiderschap van de PvdV. In het manifest waarmee de PvdV-in- oprichting zich aan de bevolking presenteerde, kwam het 'liberalisme' niet voor. Ook later deed de partij pogingen om dit stempel niet op zich gedrukt te krijgen.¹⁰

Het was niet alleen Stikker die bedenkingen had bij het begrip liberalisme. Bij de oprichting van de vvd in januari 1948 – een fusie tussen de PvdV en een groepje ontevreden ex-vrijzinnig-democraten uit de PvdA – refereerde Oud, de andere aartsvader van de vvd en tot 1963 haar politiek leider, aan 'het manco der liberale staatkunde in de jaren dertig: het teloorgaan van het besef, dat de liberale staatkunde naar haar aard vooruitstrevend heeft te zijn'.¹¹ Vonhoff legt uit dat Oud hiermee vooral doelde op het liberale standpunt van staatsonthouding.¹²

Hoewel Oud niet zo gereserveerd stond ten aanzien van deze term als Stikker, was formeel van eerdere herstel van het liberalisme bij de oprichting van de vvd dan ook geen sprake. De uiterste terughoudendheid ten aanzien van deze term die de PvdV

karakteriseerde, was ook in deze begintijd voor de vvd kenmerkend. In de tekst van het beginselprogramma dat in 1948 werd aangenomen, kwam het woord 'liberalisme' niet voor. Pas later verdween deze terughoudendheid.

Slot

De bedoeling van dit artikel was niet om een aantal oude koeien uit de sloot te halen. Het beoogde slechts enkele kanttekeningen te maken bij de triomfalistische retoriek van vvd-leider Bolkestein over het liberale verleden en over de positie van andere politieke stromingen. De opmerkingen van de vvd-leider getuigen van een nogal onhistorische denkwijze en lijken meer ingegeven door politieke overwegingen. Evenals andere stromingen en partijen hebben zoals hierboven uiteen is gezet het liberalisme en de vvd hoogte- en dieptepunten gekend, tijden van voorspoed en tegenspoed. De ene keer zetten de liberalen de trend, de andere keer werden zij door anderen beïnvloed. Een algehele *success story* is voor geen enkele beweging weggelegd; in de politieke geschiedenis kent iedereen 'goede tijden, slechte tijden'. En net zoals in de *soap* op de tv is hybris in de politiek een riskante eigenschap: het leidt vaak tot een val, zoals de klassiek geschoolde Bolkestein ook wel zal weten.

9. M.F. Westers, *Mr. D.U. Stikker en de na-oorlogse reconstructie van het liberalisme in Nederland*, Amsterdam, 1988, 75.

10. Westers, *op.cit.*, 78, 80-81, 88, 95-96, 110.

11. Volkspartij voor Vrijheid en Democratie. *Redevoeringen van mr. D.U. Stikker, voorzitter, en mr. P.J. Oud, ondervoorzitter van de V.V.D. in de eerste openbare vergadering, gehouden op 24 januari 1948 te Amsterdam*,

Den Haag, 1948, 22.

12. Vonhoff, *op.cit.*, 21.